

SPOREN VAN HERINNERING

nr. 09
September
2013

BELGIQUE - BELGIË
P.P.
BRUXELLES X
1/9464

PEDAGOGIE EN GESCHIEDENISOVERDRACHT

EEN UITGAVE VAN
VZW AUSCHWITZ IN GEDACHTENIS

| DRIEMAANDELIJKS | JAARGANG 2 | NR.9 | JULI - SEPTEMBER 2013
| AFGIFTEKANTOOR: BRUSSEL X | ERKENNINGNUMMER SPOREN VAN HERINNERING: P602292

INHOUDSOPGAVE

ACTUALITEIT

Geweld en
herinneringsoverdracht
in stripverhalen p. 2

VRAAGSTUK

In de schaduw van
de Tweede Wereldoorlog.
Massaal geweld
in Kroatië p. 4

+ Pedagogische toepassing
p. 8

UITGEDIPT

Misdaden tegen
de mensheid binnen het
internationaal recht p.10

+ Pedagogische toepassing
p. 17

VARIA p. 19

Verantwoordelijk uitgever
Henri Goldberg
vzw Auschwitz in Gedachtenis
Huidevettersstraat 65 - 1000 Brussel

© Stichting Auschwitz

ACTUALITEIT

↑ Michel Kichka.

Geweld en herinneringsoverdracht in stripverhalen

— Terugblik op twee studiedagen, georganiseerd door de
vzw Auschwitz in Gedachtenis in maart 2013.

→ Zie p. 2

Geweld en herinneringsoverdracht in stripverhalen

— Mylène Herry rapporteert over een tweedaags seminarie dat in maart 2013 werd georganiseerd door de Stichting Auschwitz, met als thema de herinneringsoverdracht in stripverhalen. De eerste dag was gewijd aan Michel Kichka, auteur van *Deuxième génération : ce que je n'ai pas dit à mon père* (Dargaud, 2012). Tijdens de tweede dag ging Luba Jurgenson in op grafisch werk over de Goelagkampen.

De twee studiedagen focus-ten op de herinnerings-functie van stripverhalen, om van daaruit nieuwe perspectieven te bieden op getuigenisliteratuur in het algemeen: in welke mate kan het stripverhaal als esthetisch medium een weergave zijn van een ervaring of gebeurtenis, ook als die volkomen afwijkt van het 'normale'?

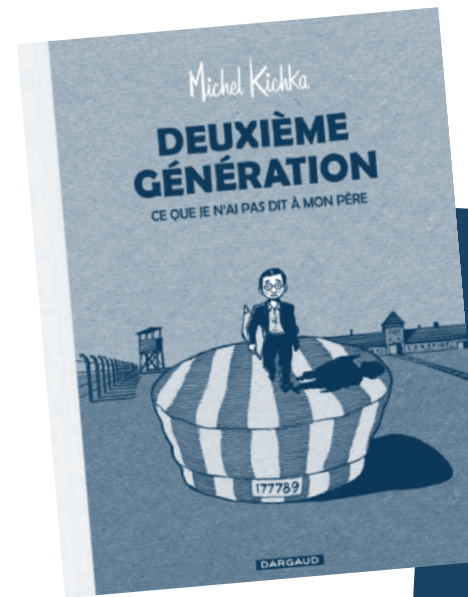
De eerste studiedag was gewijd aan het autobiografisch stripverhaal van Michel Kichka, *Deuxième génération : ce que je n'ai pas dit à mon père* (Dargaud, 2013). De auteur was op de studiedag aanwezig om te vertellen over zijn werk en zijn ervaringen, en ging ook in debat over zijn artistieke en grafische keuzes.

Michel Kichka is de zoon van Holocaustoverlevende Henri Kichka, die vanuit België werd gedeporteerd en sinds vele jaren deelneemt aan de reizen van de Stichting Auschwitz. Michel Kichka creëerde dit stripverhaal vanuit de behoefte om de confrontatie aan te gaan met zijn eigen verleden en dat van zijn familie – een ver-

leden dat hij tot dan toe als een afgesloten hoofdstuk had beschouwd. Kichka voelt zich achtervolgd door het verleden van zijn vader, waarvan hij zich echter slechts een vage indruk kon vormen, omdat de gebeurtenissen werden toegedekt en verzwegen. Zijn werk handelt over die stilte en stelt ook de vraag naar de trauma's die werden overgedragen op de volgende generaties, de nakomelingen van de slachtoffers, overlevenden, getuigen en doden. Het grote tijdsverloop tussen het gebeurde en het moment van het relaas – aangevat in 2010 – maakt het mogelijk een herinnerings-

constructie te vormen rond deze letsels, die zich aan elke symbolische voorstelling blijven onttrekken.

Hoe kan het ongezegde dan worden gezegd? De zoektocht naar de 'juiste' manier van zeggen is delicaat wanneer men weet welke ravages het niet-gezegde kan aanrichten. Het kan immers aanzetten tot het creëren van imaginaire voorstellingen en eigen waarheden. In het stripverhaal komt die spanning vormelijk tot uiting door het gebrek aan uniforme bladspiegels, in de hybride genrekeuze en in de intertekstuele relaties. De tekeningen variëren: ze kunnen in een kader staan of zich eraan onttrekken, ze kunnen suggereren of oproepen, afbeelden of inbeelden,... Kichka maakt gebruik van verwijzingen naar andere media zoals theater en cinema. Hij verbeeldt de herinnering van zijn gevoelens en ondanks zijn professionele vorming als inkleurder kiest hij voor zwart-wit om zijn ervaringen weer te geven: aan de hand van archieftinten roept hij zijn eigen verleden terug op en geeft hij ook vorm aan

een meer raadselachtig verleden, dat hij reconstrueert op basis van zijn eigen foto-archieven, die ten grondslag liggen aan het iconografische werk. Enerzijds toont het stripverhaal ons dus de herinnering van een individu en zijn familie maar anderzijds ook een collectief geheugen. Dit individuele geval krijgt daarenboven een universele waarde omdat het gestalte geeft aan het gedeelde lijden van de 'tweede generatie'. Het werk kan ook de derde generatie interpellieren, die op haar beurt met familiale of nationale trauma's geconfronteerd dreigt te worden.

Tijdens de tweede studiedag presenteerde Luba Jurgenson in eerste instantie enkele stripverhalen die gebaseerd zijn op herinneringsreconstructies (met werk van Maslov, Svechnikov Boris, Emmanuel Guibert en Séra). Hier dringt zich de vraag op naar de grens tussen fictie en document: wat is de rol van de getuige en hoe wordt grafisch omgegaan met geschiedenis en herinnering? Jurgenson toont aan dat het

stripverhaal vaak gebruik maakt van verschillende media en een metareflectie kan bieden op het vastleggen van de realiteit. Door de fragmentaire weergave en de focus op het lichaam maken de illustraties het voltrokken geweld zichtbaar en verbeelden ze – op hun eigen manier – een herinnering aan het verleden dat vaak wordt verworpen. Zodoende dienen we af te stappen van ons onbehagen ten aanzien van dit hybride medium dat vaak als ludiek wordt gezien. Om dit duidelijk te maken, analyseert Jurgenson in tweede instantie het grafische werk van Danzig Baldaev. Diens album *Drawings from the Goulag*, samengesteld in 1989-1990, brengt tekeningen samen uit de jaren 1940-1960, toen Danzig als opzichter was tewerkgesteld in de Goelagkampen¹. Danzig beoogt met name zijn kennis te contextualiseren met journalistieke documenten en probeert de verschillende fases van de onderdrukking te tonen. Aan de hand van karikaturen, slogans, parodieën op slogans, andere interteksten en symbolen geeft het werk uiting aan een

absurde en zinloze 'cultuur'. De illustraties hebben een documentaire waarde, want ze tonen met name bepaalde handelingen die onbekend waren, zoals het bevroren van lijken². Voor de lezer is het echter moeilijk om de rol van de auteur-waarnemer in te schatten in de voorgestelde scènes. In welke mate heeft hij deelgenomen aan het afgebeelde geweld? Jurgensons analyse toont ten slotte het subversieve karakter van de vertelstem, dat geleidelijk aan tot uiting komt in de platen. Het stripverhaal aarzelt niet om propaganda te manipuleren, waarbij het officiële vertogen en symbolen opnieuw bewerkt. Zo worden de zeis en de hamer samengebracht met het oorlogskruis om de communistische verdrukking te verbeelden. Door het gebruik van dergelijke ironie wordt een persoonlijke vertelstem gecreëerd.

Over de twee dagen liet de multidisciplinaire aanpak van dit seminarie zien hoe ook het stripverhaal een getuigenisdimensie kan bezitten. Getuigen is weergeven wat men heeft gezien of beleefd, en ook beelden kunnen dit aan de lezer-getuige doorgeven. ■

Mylène Herry,
Framespa, UMR 5136 (CNRS),
Doctoranda universiteit Toulouse-Le Mirail II
Vertaling: Fransiska Louwagie

(1) Na zijn legerdienst tijdens de Tweede Wereldoorlog moest hij aan de slag als opzichter in de beruchte Kresty-gevangenis in Leningrad, waar hij de tatoeages van criminelen begon over te tekenen. Tussen 1948 en 2000 verzamelde hij tatoeages in verschillende tuchtkampen in alle hoeken van de vroegere USSR, en maakte zo bijna 3600 tekeningen.

(2) Voor enkele voorbeeldplaten, zie: <http://thedabblor.co.uk/2011/04/review-drawings-from-the-gulag-danzig-baldaev/>

IN DE SCHADUW VAN DE TWEDE WERELDOORLOG

Massaal geweld in Kroatië

In zijn boek *Im Schatten des Weltkrieges. Massengewalt der Ustaša gegen Serben, Juden und Roma in Kroatien 1941-1945* (Hamburger Edition, 2013) analyseert Alexander Korb het massale geweld in Kroatië tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hij toont aan dat de Duitsers niet de enige verantwoordelijken waren voor de slachtpartijen en dat het geweld gericht was tegen verscheidene slachtoffergroepen. Tevens werpt hij de vraag op naar de plaats van het conflict in de hedendaagse herinnering.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog stierf bijna één op de tien burgers van het koninkrijk Joegoslavië een gewelddadige dood. In de kleine staat vielen zowat één miljoen doden te betreuren. Nauwkeuriger cijfers vallen wellicht niet meer te achterhalen, omdat de kwestie van het aantal slachtoffers in diverse nationalistische kampen een erg omstreden thema is, en omdat verschillende polemieken het onderzoek bemoeilijken. Met uitzondering van Polen en de Sovjet-Unie heeft Joegoslavië procentueel één van de hoogste sterftecijfers van de Tweede Wereldoorlog, en dat terwijl het aandeel van de Joodse inwoners nog geen half procent van de totale bevolking bedroeg. Hoe valt die uitzonderlijke mortaliteit te verklaren? In dit artikel buigen we ons over het geweld dat door de Ustaša – de Kroatische fascistische beweging – werd bedreven tegen Serviërs, Joden en Roma en proberen zo te achterhalen onder welke omstandigheden niet-Duitse daders tot moorden overgingen. We stellen ons de

vraag wat de gelijkenissen met de terreurdaden van de Duitsers waren, maar ook waar de verschillen met hun lokale partners lagen. Naar analogie met de Noorse collaborateur Vidkun Quisling werden deze laatste meestal Quislings, of – met een denigrerende ondertoon – ‘marionetten’ genoemd. Dit etiket is niet noodzakelijk geschikt, aangezien de motieven en bewegingsvrijheid van de betrokkenen tot op heden te weinig werden onderzocht. Debatten, zoals deze over de Poolse boeren die hun Joodse burens van het dorp Jedwabne vermoordden, wierpen slechts een beetje licht op de afgrond die de niet-Duitse actieve deelname aan de Holocaust nog steeds is¹.

Na de ineenstorting van de grote rijken: de droom van etnische homogeniteit

De Kroatische Ustašabeweging was in Joegoslavië aan de macht van 1941 tot 1945. Haar milities vielen binnen in

Servische dorpen en moordden er honderdduizenden Servische burgers uit; de overlevenden voerden ze af naar een reeks kampen, waar grenzeloos geweld het leven kostte aan nog eens tienduizenden mensen. Het extreme geweld en het hoge aantal slachtoffers kunnen dus ten dele verklaard worden door het besluit van een radicale beweging om deze daden te verrichten.

Daarnaast ontketende de Ustaša met haar geweld echter ook een burgeroorlog, die vier jaar lang en nog na het einde van de oorlog het land verscheurde en liet leegbloeden. Dit soort collectief geweld deed zich voornamelijk voor in multi-etnische regio's, die zelf vaak overblijfselen waren van supra-etnische staten uit het verleden: het Ottomaanse Rijk, het Russische tsarenrijk, of Oostenrijk-Hongarije. De gebieden die

(1) Het lot van de Joden van Jedwabne werd overtuigend beschreven door Jan T. Gross in *Neighbors. The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland*, Princeton, Princeton University Press, 2001.

Vanuit historisch standpunt was Joegoslavië een buitenbeentje, omdat men hier na de Eerste Wereldoorlog geprobeerd heeft een supra-etnische staat te stichten, die de meeste zuid-Slavische (Joegoslavische) nationaliteiten moest omvatten.

zich bevonden tussen de natiestaten die na de ineenstorting van de grootmachten waren ontstaan, werden fel betwist door de nationalistische eenheidsbewegingen. Hongarije en Roemenië, Bulgarije en Griekenland, maar ook Oekraïne en Polen poogden zich de grensgebieden toe te eigenen. Enkele nationalistische bewegingen maakten gebruik van de Tweede Wereldoorlog om – vaak met geweld – etnische homogeniteit af te dwingen.

Vanuit historisch standpunt was Joegoslavië een buitenbeentje, omdat men hier na de Eerste Wereldoorlog geprobeerd heeft een supra-etnische staat te stichten, die de meeste zuid-Slavische (Joegoslavische) nationaliteiten moest omvatten. Het was echter niet mogelijk een staatsstructuur te creëren, die de vertegenwoordigers van alle nationaliteiten tevreden zou stellen. Vooral de Kroatisch-Servische tegenstelling verlamde de staat en leidde tot toenemende frustraties bij Kroatische nationalisten. In 1929 richtten radicale nationalisten onder leiding van Ante Pavelic

de Ustašabeweging op, waarvan de leden moesten zweren dat ze Joegoslavië met geweld zouden vernietigen en voor de Kroatische onafhankelijkheid zouden strijden. Daarbij ging het hen steeds om een Groot-Kroatië, dat naast Kroatië en Bosnië ook Herzegovina en delen van Servië moest omvatten. Die aanzienlijke uitgebreide Kroatische staat moest het merendeel van de katholieke en islamitische Joegoslaven omvatten en zou het grootste deel van de westelijke Balkan beslaan. Voor de Kroatische nationalisten bestond de missie van hun staat, gezien de situering op het kruispunt van Turkije, Centraal-Europa en Zuidoost-Europa, in de verdediging van het Westen tegen Oosterse invloeden en in het creëren van een breuk in de moslimwereld. De kleine Servische reststaat ten oosten van Kroatië zou dan geen bedreiging meer vormen voor de Kroatische nationalisten. De aanzienlijk opgehoogde Drinarivier zou de natuurlijke grens vormen met Servië.

Toch waren het uiteindelijk niet de acties van de Ustaša die tot de vernietig-

ing van Joegoslavië zouden leiden, maar de inval en de territoriale verovering door de As-mogendheden (Duitsland en Italië).

De afgebeelde kaart toont de opdeling van Joegoslavië in april 1941. Het grootste gebied werd tot de onafhankelijke staat Kroatië omgevormd, die echter, zoals de rest van de staat, in een Duitse en een Italiaanse bezettingszone werd verdeeld (stippellijn). Servië werd een Duits militair protectoraat en bijna alle buurstaten van Joegoslavië lijfdren grensgebieden in.

De onafhankelijke staat Servië en de etnische zuiveringen

Met de oprichting van 'Groot Kroatië' in april 1941 kwamen Hitler en Mussolini in ruime mate tegemoet aan de eisen van de Ustaša. Hun leider, Ante Pavelic, werd staatshoofd (of Poglavnik, zoals hij zichzelf liet noemen). Reeds in de jaren dertig hadden Ustaša-ideologen, waaronder Mladen

Vervolg op p.6 →

→ Vervolg van p.5

Lorković (die later minister van Buitenlandse Zaken zou worden), plannen voor een etnisch homogeen 'Groot Kroatië' ontwikkeld. Dit zou gepaard gaan met gigantische volksverhuizingen. Hitler spoorde zijn Kroatische bondgenoot aan tot 'een radicale etnische zuivering' (etnische *Flurbereinigung*). Toch zou de Kroatische 'collaboratie' met de Duitsers hoegenaamd niet vlot verlopen. De Kroatische nationalistische waren immers vastbesloten de Tweede Wereldoorlog aan te wenden voor hun hun eigen agenda – indien nodig, ook tegen de wil van de Duitsers.

Dit was de ideologische lijn voor de geweldacties van de Ustaša vanaf het voorjaar van 1941. In uitvoering van een akkoord over gedwongen migratie dat de Ustaša in juni 1941 met de Duitsers had gesloten, begon ze nu honderdduizenden Slovenen uit de geannexeerde Sloveense gebieden naar 'Groot Kroatië' te verdrijven. Daarbij pleegden de milities van de Ustaša massamoorden in gebieden waar veel Serviërs woonden en verwoestten ze de dorpen waar ze verzet verwachtten. In hun netwerk van kampen hielden de leden van de Ustaša tienduizenden Joden, Roma en politieke tegenstanders gevangen. De meeste gevangenen werden er vermoord of werden er het slachtoffer van de onmenselijke leefomstandigheden. Vooral het kamp Jasenovac werd als geen andere plaats het symbool van het massale geweld van de Ustaša. Het kamp, dat zich op een honderdtal kilometer van Zagreb bevond, was het grootste van het Balkanschiereiland; ongeveer 100 000 Serviërs, Joden, Roma en politieke tegenstanders vonden er de dood. Zonder hier in detail in te gaan op de bedreven misdaden, kunnen we toch wijzen op drie structurele kenmerken. Ten eerste bedreven de Ustašabeweging en de diverse bestuurlijke niveaus van de Kroatische staat in geen geval een monolithische politiek. De regering had de intentie om

↑ De eerste ontmoeting met Adolf Hitler op 6 juni 1941. De foto toont de hiërarchie tussen de staatshoofden, maar kan niet verhullen dat Hitler zijn Zuid-Oost-Europese partner doorgaans serieus nam. Op de ontmoeting werd gesproken over de etnische homogenisering van Zuid-Oost-Europa.

een deel van de Servische bevolking te isoleren, af te sonderen en uit te drijven, maar wilde ook een deel ervan laten opgaan in de Kroatische staat. De milities verstoorden dit plan echter, doordat hun willekeurige slachtpartijen de gehele Servische bevolking tegen de Kroatische staat opzette. Hoewel er unanimitie heerste over het feit dat de politiek van de Kroatische staat anti-Servisch en anti-Joods moest zijn, was het dus allerminst duidelijk hoe ver men in die vervolgingspolitiek diende te gaan. Ten tweede vocht de Ustaša in bijna alle politieke kwesties hevige conflicten uit met de Duitsers en met de Italianen. Conflicten tussen Italianen en Kroaten over de politieke vertegenwoordiging hoopten zich op, terwijl de Duitsers ontevreden waren over het Kroatische bestuur, maar de chaos tezelfdertijd vergrootten door bepaalde in de machtsstrijd betrokken fracties te

steunen. Dit verhinderde een gedeeltelijke samenwerking, zoals voor de deportatie van de Kroatische Joden naar Auschwitz, echter niet. Ten derde voerde de Ustaša snel een meerfrontenoorlog tegen diverse verzetsgroepen, vooral tegen Tito's communistische partizanen, maar ook tegen de nationalistische Servische Cetnici, die – helemaal in de lijn van de Ustaša – een etnisch homogeen Servische staat nastreefden en de oorlog gebruikten om een hele resem gewelddaden tegen de moslimbevolking te kunnen plegen. Het gevolg van die evolutie was een etnische burgeroorlog, waarin de Ustaša steeds meer de controle verloor en almaar brutaler werd. De Duitsers slaagden er ondanks de vele pogingen niet in om de conflicten of het geweld tussen de groepen een richting te geven. Daarvoor was het geweld te verscheiden; bovendien opereerden vele krijgsheren en

paramilitaire bendes, die voor een groot deel van het geweld verantwoordelijk waren, op onafhankelijke wijze. De brutaliteit was het grootste bij de Ustaša, maar alle betrokken groepen richtten slachtpartijen aan en schoten doorgaans hun gevangenen neer. In de loop van de burgeroorlog werden acties steeds wreder en het meest gangbare antwoord op geweld was tegen-geweld.

Een veelheid aan slachtoffers en daders

De vraag stelt zich dus wat we uit deze gewelddaden kunnen leren, niet alleen wat betreft de Holocaust, maar ook in verband met collectieve gewelddaden in het algemeen. En hoe kunnen we die kennis in een klascontext aanwenden?

Vooreerst lijkt het erg belangrijk om het geweld van de Ustaša in Zuid-Oosten van Midden-Europa in haar historische context te plaatsen en de verbanden aan te tonen met andere voorbeelden van etnische homogenisering in de twintigste eeuw. Zelfs als de leerlingen niet goed thuis zijn in de geschiedenis van Oost-Europa, hebben ze zeker een notie van de oorlogen in voormalig Joegoslavië en van andere gevallen van geweld dat uitgaat van een drang naar etnische homogeniteit. Het is vooral van belang om aan te tonen dat het etnisch-nationaal geweld samenhangt met de ontbinding van de grote imperia, en dat het Ustašageweld deel uitmaakt van een traditie van etnische homogenisering

(2) Enkele recente werken over deze grenslanden (waaronder de recent heruitgegeven studie van Omer Bartov en Eric D. Weitz, (eds.), *Shatterzones of Empires. Coexistence and violence in the German, Habsburg, Russian, and Ottoman borderlands*, Bloomington, Indiana University Press, 2013) plaatsen de besproken gebeurtenissen in hun Europese context, en maken ze op die manier een stuk minder 'vreemd'.

(3) Zo werden de relaties tussen de Kroatische meerderheid en de Servische minderheid slechter ten gevolge van de 'Kroatische Lente' (1970-1971), waarbij gestreefd werd naar een grotere politieke autonomie voor de Kroatische deelrepubliek.

In het geval van het voormalige Joegoslavië is de grote barrière om de gebeurtenissen te erkennen te wijten aan een gebrek aan een sociaal platform en aan de politieke omstandigheden.

die zeker teruggaat tot de radicale nationalistische stromingen van het laatste kwart van de negentiende eeuw². Op die manier kunnen leerlingen zich er bewust van worden dat Joden in deze regio absoluut niet de enige – en zelfs niet de eerste – slachtoffers van etnisch geweld waren, en dat de idee van etnische zuivering tegen tal van andere groepen (zoals de Serviërs en de Kroatische Roma) was gericht. Tezelfdertijd zullen ze kunnen vaststellen (zie pedagogische toepassing) dat de etnische homogenisering van een multi-etnische samenleving in de praktijk tot talrijke problemen leidde. De aanwijzingen dat Serviërs, Joden en Roma tot specifieke etnische groepen behoorden waren vaak niet eenduidig, en de banden konden niet altijd gedefinieerd worden volgens etnisch-religieuze criteria, wat de 'acties' aanzienlijk bemoeilijkte.

Terwijl de leerlingen de diversiteit van de slachtoffers vaststellen, kunnen ze tevens aandacht besteden aan de verscheidene instanties die verantwoordelijk waren voor het geweld. In Zuid-Oost-Europa hebben niet enkel Duitsers en Kroaten, maar ook Servische, Italiaanse en moslimdaders op eigen initiatief en vaak onafhankelijk van elkaar massamoorden begaan. Dit toont aan dat we de Holocaust als door een caleidoscoop bekijken, wat ons een veelheid aan deelnemers laat zien, die elk handelden vanuit volstrekt verschillende motieven. Zoals reeds werd gezegd, stopten de deel-

nemers hun gewelddaden niet in mei 1945, maar zetten ze hun conflicten vaak nog voort na het einde van de oorlog. Hoewel dit niets afdoet aan de hoofdverantwoordelijkheid van de Duitsers, maakt het feit dat in delen van Oost-Europa niet-Duitse daders autonoom en volgens hun eigen belangen moordden, het totale plaatje een stuk complexer. Maar het is net in die complexiteit dat de mogelijkheid zich opent om de Holocaust te begrijpen als datgene wat het was: een belangrijke Europese gebeurtenis, die zich in de verschillende delen van Europa op erg verschillende wijzen voltrok. Echter, sinds de Holocaust integraal deel is gaan uitmaken van de Europese herdenkingscultuur, en in toenemende mate zelfs van een Europese identiteit, is de industriële vernietiging, zoals die zich in Auschwitz heeft voltrokken, het archetypische beeld van het historische gebeuren geworden. Dit houdt het gevaar in dat een vereenvoudigd, 'gladgestreken' beeld van de Holocaust in de curricula binnensluipt, zonder dat daarbij wordt gewezen op de nationale eigenheid en op de mogelijkheid om een geïntegreerd beeld te vormen. Met name in het geval van de Joegoslavische reststaten zou dat nefast zijn, omdat dit de aandacht kan afleiden van de binnenlandse daders en de gewelddaden die ze lokaal begingen. Hun daden waren weliswaar deel van de Holocaust, maar hadden met Auschwitz weinig te maken.

In het geval van het voormalige Joegoslavië is de grote barrière om de gebeurtenissen te erkennen te wijten aan een gebrek aan een sociaal platform en aan de politieke omstandigheden. Omdat het politieke leven sinds de jaren 1970³ georganiseerd is langs etnische scheidingslijnen, blijft dit onverwerkte verleden de inzet van symbolische twisten tussen de verscheidene nationalistische groepen, die elk hun eigen belangen nastreven. Zo hebben de Kroatische nationalistische gepoogd het aan-

Vervolg op p.8 →

→ Vervolg van p.7

tal doden in het Kroatische kamp te minimaliseren, om zo de Kroatische natie vrij te pleiten van collaboratie. Anderzijds hebben de Servische nationalistengroepen geprobeerd de Serviërs uitsluitend als slachtoffers van de gebeurtenissen voor te stellen, door de dodentol te overdrijven en door de Serviërs te linken aan de Joodse en Romaslachtoffers – ze insinueerden zo dat de Duitse en Kroatische bezetting tot doel hadden de Servische bevolking als dusdanig uit te roeien. Op die manier wordt de kwestie van de collaboratie met de Duitsers onder de mat geschoven. Bovendien wordt het

historische onderzoek over deze kwesties enkel erkend in zover ze het nationalistische discours van de verschillende partijen ondersteunt. Op dezelfde wijze werd mijn boek als ‘pro-Kroatisch’ bestempeld door Serviërs en als ‘anti-Kroatisch’ door de Kroaten. Als dit alles tot pessimisme over de geschiedschrijving en de herinnering leidt, dient toch te worden opgemerkt dat de nieuwe generatie historici in het oude Joegoslavië zich stilaan over de bloedbaden van de Tweede Wereldoorlog begint te buigen en zich met name afvraagt hoe de Duitse bezetting, de Holocaust en het etnisch-nationale geweld in deze samenleving, zo’n explosief mengsel zijn kunnen

worden. Zo kunnen nieuwe onderzoekswerken ontstaan die openstaan voor dialoog. En het is op die manier dat een Europese Holocausthistoriografie zich zal ontwikkelen – als een verzameling van onderzoeksbijdragen, met een lokale en vergelijkende focus, gericht op het oosten én het westen. ■

Alexander Korb,

Stanley Burton Centre for Holocaust and Genocide Studies; University of Leicester; Simon Wiesenthal Instituut Wenen

Vertaling: Fabian van Samang

dit voor Roma, waar het oordeel op culturele en sociale vooroordelen berustte, niet het geval. Door het gebrek aan heldere criteria hebben sommige personen wellicht voor niet-Roma kunnen doorgaan. De vervolgers waren overigens niet de enigen die hun etnische identiteit moesten definiëren: door de gehele bevolking aan deze eis te onderwerpen, verdeelde men de samenleving langs etnische scheidinglijnen, waardoor de grote massa op de antisemitische maatregelen werd voorbereid.

✓ **2.** Hilberg geeft aan dat de Kroaten enkele lacunes in de Duitse wetgeving hebben opgevuld. Anderzijds lijkt de Kroatische discriminatie over het algemeen eerder geïnspireerd te zijn door culturele dan door raciale criteria. Dit lijkt de zeer vage paragraaf over de Roma en Sinti alvast aan te geven, net als artikel 6, dat suggereert dat de Joden het statuut van ‘ere-Ariër’ kunnen verwerven. Voor de Ustaša is de idee van een etnisch homogeen staat (die op de religieuze, culturele en linguïstische eenheid van de bevolking berust) belangrijker dan raciale zuiverheid, zelfs al steunt de wetgeving in ruime mate op nationaalsocialistische voorbeelden. De combinatie van biologische, culturele en religieuze criteria wekt de indruk dat het beleid van de Kroatische regering op tegenstrijdige mechanismen berustte: de verscheidene fracties, waaronder de gouvernementele entiteiten, de milities, delen van de clerus die het regime welgezind waren (waaronder de religieuze moslimleiders), streefden verschillende doelen na en volgden uiteenlopende strategieën, die weliswaar een geheel vormden maar niet altijd systematisch waren. Dit verklaart het aantal verrassende overlevingsverhalen in Kroatië, die niet mogelijk waren geweest in nazi-Duitsland: overlevende Joden in het centrum van Zagreb, Joodse verwanten van sleutelfiguren van het regime, generaals van Servisch-orthodoxe origine, Joodse en Servische rekruten van het Kroatische legioen

dat ten onder ging in Stalingrad, of Joden, Serviërs en Roma die overleefden dank zij de hulp van individuele omstaanders. Die stand van zaken lijkt te suggereren dat het racisme en antisemitisme minder gevestigd of verankerd waren in de gedachten en de dagelijkse handelingen van de Kroatische bevolking dan met name in Duitsland.

✓ **3.** De moslims werden geacht hun verwantschap met het ‘arische ras’ te bewijzen door middel van geschreven getuigenverklaringen. Enerzijds toonde de Kroatische regering zich op die manier bezorgd over de Bosnische moslims, die ongeveer 20 % van de bevolking uitmaakten. Zij mochten geen negatieve gevolgen ondervinden van de vervolging van Joden en Roma, wat verklaart waarom de islamitische Roma minder getroffen werden door de vervolgingen dan de christelijke Roma. De Kroatische regering dacht immers dat de steun van de Bosnische moslimbevolking nodig was om haar macht in die regio te verstevigen. Anderzijds was de staat er zich ook bewust van dat de moslimgemeenschap geen geboorteregisters bijhield en dat de definitie van etnische en religieuze verwantschap enkel vastgesteld kon worden in samenwerking met de moslimgemeenschap. Het was dus met behulp van schriftelijke getuigenverklaringen dat men de verwantschap van moslims met het ‘arische ras’ vaststelde. Tot slot hing de Kroatische bureaucratie af van de goede wil van de islamitische religieuze leiders, niet enkel om de toegang te krijgen tot de documenten van de moskeeën, maar ook om wijs te raken uit de dossiers (die tot het einde van de 19e eeuw opgesteld werden in het Arabisch). De imams hadden op die manier een zekere bewegingsvrijheid, die ze konden gebruiken in het voordeel of in het nadeel van de vervolgers.

✓ **4.** Het was moeilijk om een overkoepelende benadering van de twee miljoen Serviërs vast te leggen. Een van de

problemen was de etnisch-genetische these, die stelde dat een groot deel van de Servisch-orthodoxe bevolking in Kroatië niet Servisch zou zijn, maar zou bestaan uit autochtone Kroaten, die ten tijde van de Ottomanen gedwongen waren geweest de katholieke godsdienst op te geven. Toch ging die theorie niet op voor de gehele orthodoxe bevolking in Kroatië, en de Ustaša probeerde een deel van hen te definiëren als ‘echte Serviërs’ (zie ook ‘Principles of the Ustaše Movement’, p. 272 van de *Pavelic Papers*, over de kwesties van etnische homogeniteit en migratie). Zoals vermeld in het artikel werd deze aanpak niet op een erg eenduidige manier toegepast, omdat de milities die verantwoordelijk waren voor het anti-Servische geweld, alle Serviërs, zonder onderscheid, vervolgden, of ze nu beschouwd werden als autochtoon of niet. Het regeringsbeleid voorzag eerder in de opdeling van de ‘Servische’ bevolking in verschillende groepen, die respectievelijk opgeslorpt of uitgedreven zou worden. In tegenstelling tot de Joden en de Roma zocht men dus niet naar een gemeenschappelijke definitie voor het Servische volk – door bijvoorbeeld te verwijzen naar diegenen die drie Servisch-orthodoxe grootouders hadden – maar beriep men zich daarentegen op een vage omschrijving, waardoor willekeurige beslissingen konden genomen worden met betrekking tot de Servische identiteit. De Serviërs die niet langer als dusdanig naar buiten traden en die door de Ustaša als ongevaarlijk werden beschouwd, konden voortaan opgenomen worden in de Kroatische samenleving. Tijdens de oorlog werden honderdduizenden Serviërs gedwongen om zich tot het katholicisme te bekeren, of ze kozen zelf voor bekering, individueel of met hele dorpen tegelijk, om aan de vervolgingen te ontkomen (zie *Pavelic papers*, p. 445-446). ■

PEDAGOGISCHE UITWERKING

De rassenwetten in de onafhankelijke staat Kroatië

DOELSTELLINGEN: Analyse van de raciale definities in een Kroatisch wetgevend decreet dat in 1941 werd uitgevaardigd. De definities van ‘Joden’ en ‘zigeuners’ dienen als vertrekpunt om de raciale vervolging door het nationaalsocialistische en het Kroatische regime met elkaar te vergelijken. Ze laten tevens een onderzoek toe van de elementen die specifiek waren voor bepaalde regio’s of naties.

MATERIAAL: Het bovenstaande artikel, het decreet over de raciale verwantschap en het overzicht van Raul Hilberg in *Pavelic papers*, www.krajinaforce.com/dokumenti/pavelic-papers.pdf, p. 410-412 en p. 417-418. Zie ook de ‘principes van de Ustašabeweging’, p. 272-274 et een brief van Anđelko Gregić, p. 445-446.

VRAGEN

- ✓ **1.** Op basis van welke criteria worden Joden en zigeuners in deze tekst gedefinieerd? Wat zijn de mogelijke voetangels in het gebruik van die criteria?
- ✓ **2.** Vergelijk de Kroatische raciale definities met deze die door Duitsland werden gehanteerd (zie het schematische overzicht van Raul Hilberg).
- ✓ **3.** Hoe moesten de moslims hun verwantschap met het ‘arische ras’ bewijzen? Welke gebreken vertoonde die procedure?
- ✓ **4.** Welk standpunt nam de overheid volgens het artikel in tegenover de

Servische bevolking? Wat gebeurde in de praktijk?

AANZET TOT ANTWOORD

- ✓ **1.** Reeds enkele dagen na de machtsovername vaardigde de Ustaša een wet uit ter bescherming van het ‘arische bloed’ en van de eer van het Kroatische volk, die de seksuele contacten tussen ‘ariërs’ en ‘niet-ariërs’ verbood. Kroatië was – na de Duitse inval in Polen – het tweede land dat de Joden verplichtte om een uiterlijk kenteken te dragen (decreet van 22 mei 1941). Terwijl de wet Joden en Roma probeerde te definiëren op basis van raciale en

biologische criteria, was de godsdienst van de grootouders het onderscheidende kenmerk voor de Joden. De tekst geeft geen andere criteria aan om Joodse grootouders als dusdanig te definiëren. Hierin volgden de Kroatische anti-Joodse wetten de wetten van Neurenberg. Maar in tegenstelling tot die laatste, bevatte de Kroatische versie ook een juridische definitie van zigeuners. Als zigeuner golden die personen waarvan minstens twee grootouders Roma waren.

Door het vage karakter van de gehanteerde criteria, werkten de discriminerende wetten een grote willekeur in de hand. Daar waar men in het geval van de Joden een beroep kon doen op religieuze criteria, was

Misdaden tegen de mensheid binnen het internationaal recht

— Florent Bussy gaat op zoek naar de historische wortels van het concept ‘misdaden tegen de mensheid’, volgt de ontwikkelingen van deze term doorheen de tijd en bestudeert de toepassingen en de bijzonderheden ervan, in vergelijking met andere misdaden van het internationale strafrecht.

De beschuldigten op het Neurenbergse proces. Op de eerste rij (van links naar rechts): Goering, Hess, von Ribbentrop, Keitel, Kaltenbrunner, Rosenberg, Frank, Frick, Streicher, Funk. Op de achterste rij: Raeder, von Shirach, Sauckel, Jodl, von Papen, Seyss-Inquart, Speer, von Neurath, Fritzsche.

Van de eerste aanzet tot de processen van Neurenberg

Het begrip ‘misdaad tegen de mensheid’ vindt haar oorsprong in het internationaal recht. Tijdens de Eerste Wereldoorlog, in 1915, duikt de uitdrukking voor het eerst op in het kader van de massamoord op de Turkse Armeniërs. In de loop van de maand mei van dat jaar keuren Rusland, Frankrijk en Groot-Brittannië de massamoorden af als ‘misdaden tegen de mensheid en de beschaving’ of ‘misdaden

tegen de mensheid’. De uitdrukking wordt gebruikt om onmenselijke handelingen te benoemen die niet voortvloeien uit militair machtsmisbruik (oorlogsmisdaden) maar wel de moord of vervolging beogen van bevolkingsgroepen die als hinderlijk worden ervaren door de machthebbers. De Turkse regering beschuldigt op haar beurt de geallieerde mogendheden (de *Entente*) ervan de Armeense revolutionaire beweging op poten te hebben gezet om het land in oorlogsperiode te verzwakken, en erkent de misdaad niet.

Het is echter tijdens de processen van Neurenberg dat het begrip haar eerste officiële juridische codificatie krijgt. Naast oorlogsmisdaden en misdaden tegen de vrede oordeelt de rechtbank van de Geallieerden daar over de onmenselijke discriminerende daden van de nazi’s tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hoewel de moordpartijen op de Armeniërs en de Joden in feite aan de basis liggen van de introductie van de term, worden ‘misdaden tegen de mensheid’ toch ruimer opgevat en vormt genocide er slechts de meest extreme vorm van. Sommige misdaden raken immers de mensheid, zonder daarom te resulteren in de uitroeiing van een bevolkingsgroep.

Het idee om recht te spreken over de nazimisdaden kreeg al vorm tijdens de oorlog. Op 30 oktober 1943 tekenden Churchill, Stalin en Roosevelt de Verklaring van Moskou, waarin de drie geallieerde machten zich ertoe verbonden recht te laten geschieden en Duitsers met bloed aan de handen te vervolgen, waar ook ter wereld.

Wanneer de Geallieerden op het eind van de oorlog de concentratie- en vernietigingskampen ontdekken, waarvan het bestaan al gekend was sinds 1942, beslissen zij een internationale rechtbank op te richten voor de berechting van de nazimisdadigers. Het Akkoord van Londen van 8 augustus 1945 legt het Handvest van het Neurenbergtribunaal vast en formuleert de eerste juridische definitie met betrek-

Het Akkoord van Londen

van 8 augustus 1945 legt

het Handvest van het

Neurenbergtribunaal vast en

formuleert de eerste juridische

definitie met betrekking tot

misdaden tegen de mensheid.

Misdaden tegen de mensheid

worden in de tekst vermeld

na misdaden van agressie

en oorlogsmisdaden, en worden

binnen de oorlogcontext

dus pas in tweede instantie

behandeld.

king tot misdaden tegen de mensheid. Misdaden tegen de mensheid worden in de tekst vermeld na misdaden van agressie en oorlogsmisdaden, en worden binnen de oorlogcontext dus pas in tweede instantie behandeld.

De aanklacht ‘misdaden tegen de mensheid’ is een nieuwe categorie, in tegenstelling tot de andere twee. Ook de oprichting van een internationaal tribunaal dat staatsmisdriven berecht is nieuw. In het Verdrag van Versailles werd eerder overeengekomen keizer Willem II aan te klagen voor ‘hoogste overtreding van de internationale moraal en het heilige gezag van de verdragen’, maar dat plan bleef dode letter. Zo verging het ook het verdrag van Sèvres (1920), dat Turkije opdroeg de verantwoordelijkheid voor de massamoord op de Armeniërs uit te leveren. Om de daders te berechten is internationale samenwerking vereist. In genoemde gevallen was het Nederland dat opvang bood aan de *Kaiser* en hem niet wilde uitleveren, en nadien Turkije dat steevast weigerde de slachtpartij op de Armeniërs te erkennen.

In het Handvest van het Neurenbergtribunaal wordt dus voor het eerst een definitie geformuleerd van misdaden tegen de

mensheid: ‘Artikel 6-c: misdaden tegen de mensheid: moord, uitroeiing, slavernij, deportatie en andere onmenselijke daden, begaan tegen een burgerlijke bevolking voor of tijdens de oorlog, of vervolging op politieke, racistische of religieuze gronden ter uitvoering van of in verband met een misdrijf binnen de bevoegdheid van het Tribunaal, al dan niet in overtreding met de wetgeving van het land waar ze werden begaan.’

We stellen vast dat de aanklacht van Neurenberg niet verwijst naar individuele misdaden met gebruikelijke motieven als persoonlijk belang of machtslust. Het gaat om collectieve misdaden, die worden gepleegd op ‘politieke, racistische of religieuze’ gronden. De aanklacht neemt duidelijk het discriminerende aspect van de misdaad in beschouwing, want ze spreekt over ‘politieke, racistische of religieuze’ overtuiging. Dat betekent dat de moorden, deportaties en vervolgingen die als misdaden tegen de mensheid worden berecht, gericht zijn tegen bepaalde delen van de bevolking, omdat zij behoren tot een raciale, politieke of religieuze groep. Onder deze aanklacht vallen de daden van genocide tegenover de Joden (religie, ras) en de Roma en Sinti (ras), en ook de vervolging van de Duitse communisten (politiek) en de Getuigen van Jehova (religie). De Duitse massamoord op Russische gevangenen, die voor de nazi’s nochtans deel uitmaakte van een rassenoorlog, zal daarentegen beschouwd worden als ‘oorlogsmisdaad’.

Betekenis van het begrip ‘misdaden tegen de mensheid’

De interpretatie van het begrip kent een belangrijke evolutie tussen 1945 en het Statuut van Rome (1998) dat beslist over de oprichting van het Internationaal Strafhof (*International Criminal Court*, ICC).

Vervolg op p.12 →

→ Vervolg van p.11

Het ICC heeft de definitie van de aanklacht verruimd, zodat die nu de veelheid aan misdaden omvat die gericht zijn tegen de menselijkheid: 'Artikel 7: misdaden tegen de mensheid. 1. Voor de toepassing van dit Statuut wordt onder misdaad tegen de mensheid verstaan één van de volgende handelingen, indien gepleegd als onderdeel van een wijdverbreide of stelselmatige aanval gericht tegen een burgerbevolking, met kennis van de aanval: a) moord b) uitroeiing c) slavernij d) deportatie of gedwongen overbrengen van bevolking e) gevangenneming f) marteling g) verkrachting, seksuele slavernij, gedwongen prostitutie, gedwongen zwangerschap, gedwongen sterilisatie h) vervolging van een identificeerbare groep of collectiviteit

op politieke, raciale, nationale, etnische, culturele of godsdienstige gronden of op grond van het geslacht, of op andere gronden die algemeen ontoelaatbaar worden geacht krachtens het internationaal recht i) gedwongen verdwijningen j) apartheid k) andere onmenselijke handelingen van vergelijkbare aard waardoor opzettelijk ernstig lijden of ernstig lichamelijk letsel of schade aan de geestelijke of lichamelijke gezondheid wordt toegebracht¹.

De misdaden die door het ICC worden berecht hebben niet allemaal een discriminerend karakter: de discriminerende motieven (h) hebben enkel betrekking op de vervolgingen – een categorie die weliswaar aanzienlijk werd verruimd. Toch is het zo dat de misdaad moet begaan zijn 'als onderdeel van een wijdverbreide of stelselmatige aanval gericht tegen een bur-

gerbevolking, met kennis van de aanval', om te worden beschouwd als misdaad tegen de mensheid. De term 'wijdverbreid' verwijst naar de schaal van de handeling; de term 'stelselmatig' naar het methodische karakter ervan. Het alternatief 'of' lijkt dan weer aan te geven dat een grootschalige moordpartij ook een misdaad tegen de mensheid kan zijn.

In paragraaf 2 a) wordt echter verduidelijkt dat onder 'aanval gericht tegen een burgerbevolking' wordt verstaan: een wijze van optreden die het meermaals plegen van handelingen gericht tegen een burgerbevolking met zich brengt ter uitvoering van of met het oog op de voortzetting van het beleid van een Staat of ter voorbereiding van het plegen van een dergelijke aanval.' Dat betekent dat een burgerbevolking wordt geïsoleerd om wat zij is. Hier wordt met andere woorden verwezen naar het discriminerende aspect van de misdaad, dat afwezig was in paragraaf 1. Immers, als een bevolking wordt aangevallen om wat ze is, dan gebeurt dat om discriminerende redenen. De discriminatie gebeurt systematisch en kadert in een nationale politiek.

Sinds Neurenberg stelt men bovendien een evolutie vast in de definitie van discriminerende praktijken. Volgens het Handvest van het Internationaal Strafhof zijn misdaden tegen de mensheid van 'politieke, raciale, nationale, etnische, culturele of godsdienstige aard of op basis van het geslacht' (1 h). De vervolging van Afghaanse vrouwen door de Taliban zou in die optiek als een misdaad tegen de mensheid beschouwd kunnen worden en als dusdanig worden berecht. De uitbreiding van de discriminerende gronden is in principe onbeperkt, want de tekst voegt toe: 'of op andere gronden die algemeen ontoelaatbaar worden geacht krachtens het internationaal recht'. De aanklacht kan dus ook gericht zijn tegen discriminerende praktijken die gebaseerd zijn op intellectuele, ideologische, sociale of culturele gronden.

De aanpassingen in de definitie zijn

echter niet van die orde dat we van een omwenteling kunnen spreken. Integendeel, er bestaat een zekere continuïteit tussen Neurenberg en het Internationaal Strafhof. De enige echte zijsprong met betrekking tot de definiëring van misdaden tegen de mensheid vormt het Statuut van het ICTY (Internationaal Straftribunaal voor het voormalige Joegoslavië, *International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia*) dat spreekt over handelingen 'gericht tegen eender welke burgerbevolking'. Door ze op deze manier te definiëren, banaliseert men in zekere zin de notie van misdaden tegen de mensheid: discriminatie valt weg als voorwaarde, net als het stelselmatige beleid waarvan de vervolging of uitroeiing deel uitmaakt. Yann Jurovics beweert zelfs dat de politieke voorwaarde zo op de achtergrond verdwijnt, aangezien misdaden tegen de mensheid niet meer noodzakelijk staatsmisdaden zijn².

Het begrip 'misdad tegen de mensheid' omvat twee aspecten:

- een discriminerend motief: mensen worden vervolgd of gedood omwille van het feit dat ze tot een bepaalde bevolkingsgroep behoren die wordt beschouwd als onwaardig om te leven of om te leven in waardige omstandigheden. Men vervolgt om te vervolgen, men doodt om te doden. En niet in de eerste plaats uit persoonlijk (financieel) of territoriaal belang.

- een politiek motief: de misdaad wordt gepleegd onder de staatsvlag, en de discriminatie wordt op een stelselmatige manier doorgevoerd.

Het Internationaal Strafhof benadrukt dit tweevoudige motief wanneer het stelt: "ter uitvoering van of met het oog op de voortzetting van het beleid van een Staat of ter organisatie van het plegen van een dergelijke aanval" (2 a).

André Frossard vat de twee motieven op een heldere manier samen: "Een misdaad tegen de mensheid plegen is iemand doden omdat hij is geboren"³. Het feit alleen al 'geboren te zijn' verwijst in strikte zin naar

Een discriminerend motief: mensen worden vervolgd of gedood omwille van het feit dat ze tot een bepaalde bevolkingsgroep behoren die wordt beschouwd als onwaardig om te leven of om te leven in waardige omstandigheden. Men vervolgt om te vervolgen, men doodt om te doden. En niet in de eerste plaats uit persoonlijk (financieel) of territoriaal belang.

het ras, naar de etnische oorsprong, naar wat natuurlijk is in de mens. Het idee van geboorte verwijst echter ook naar alles wat verworven is, maar deel uitmaakt van een erfenis, en daardoor niet voortvloeit uit een keuze in de strikte betekenis van het woord: sociale klasse, opleiding, religie, politieke overtuiging. "Het politieke motief sluit geheel aan bij de andere motieven omdat ze alle een soort van onverbidelijkheid in zich dragen. Alsof hijzelf in de fout is, wordt het slachtoffer door de misdadiger verantwoordelijk gesteld en zal hij voor altijd voorwerp zijn van diens haat"⁴.

Het politieke motief wordt niet altijd even nauwkeurig geïnterpreteerd. In 1985 bestempelde het Franse Hof van Cassatie de vervolging van verzetsstrijders als misdaad tegen de mensheid, en droeg zo bij tot de banalisering van de term. Hun vervolging of moord valt immers eerder onder de definitie van oorlogsmisdaden. De vervolging van communisten en socialisten daarentegen kan wél beschouwd worden als misdaad tegen de mensheid, omdat die niet was gericht tegen oorlogsactiviteiten maar tegen louter ideologische overtuigingen los van enige concrete actie. "Het is belangrijk te onderstrepen dat het begrip enkel bescherming biedt tegen politieke oppositie en niet tegen activisme"⁵.

Misdaden tegen de mensheid zijn gericht tegen de menselijkheid van het individu en van de groep waartoe hij behoort – of waartoe de misdadiger hem rekent. Het slachtoffer wordt met andere woorden geïsoleerd omdat hij deel uitmaakt van een bepaalde groep binnen de mensheid – een groep waartegen een grootschalige en georganiseerde aanval wordt uitgevoerd. Die groep is geen toevallige factor maar een wezenlijk onderdeel van het individu, tenminste vanuit het standpunt van de misdadiger. In de definities van Neurenberg en het ICC staat de discriminerende voorwaarde centraal, omdat die precies de grens bepaalt tussen misdaden tegen de mensheid en andere misdaden.

Het slachtoffer is geen mens meer in de ogen van de misdadiger. De ontmenselijking vormt een mogelijkhedenvoorwaarde voor de misdaad (alle verzet wordt uitgeschakeld) maar ook een drijfveer (het slachtoffer wordt verlaagd en uitgesloten uit de mensheid, een groep waartoe hij volgens de dader nooit werkelijk zou hebben behoord). De vernedering en verlaging van het slachtoffer, en de ontkenning van zijn waardigheid en rechten zijn niet alleen het gevolg van deze misdaad, zoals dat bij andere misdaden het geval is, maar ook de aanleiding. Misdaden tegen de mens-

Vervolg op p.14 →

→ Opsporingsbericht voor voortvluchtige verdachten van de Rwandese genocide, verspreid door de Amerikaanse regering na de oprichting van het Internationale Strafhof voor Rwanda (1994).

WANTED FOR GENOCIDE

FELICIEN KABUGA, AUGUSTIN BIZIMANA, JEAN-BAPTISTE GATETE, AUGUSTIN BIZIMUNGU, THARCISSE RENZAHU

ARRESTED, ARRESTED, ARRESTED

REST

DELPHOISE HATEGEKIMANA, AUGUSTIN NGABAREIRE, IDELPHOISE NZEYIMANA, PROTASIS MP-RANYA, CALLUXTE NZABONIMANA, YUSUF JOHN MUNYAKAZI, RYANDIKAYO, CHARLES SIKUBWABO, ALOYS NDIRIMATI

INDICTED

Rewards of up to U.S. \$5,000,000 are offered for information that leads to the arrest of persons indicted by the International Criminal Tribunal for Rwanda for serious violations of international humanitarian law and their transfer to Tribunal custody. If you have information about any of the above persons, please contact Rewards for Justice through the telephone number or email below.

CALL NOW - Kinshasa (243)98367160 or (243)8808308 | In the eastern Congo: (00250) 08574066
Nairobi (254)722-299483 or (254)733-250208

WRITE NOW - Kinshasa: JusticeRewards@yahoo.com | Nairobi: Rewards@state.gov
ALL CONTACTS WILL BE KEPT CONFIDENTIAL | www.rewardsforjustice.net

UP TO U.S. \$5,000,000 REWARD

© United States Department of State

(1) Vertaling gebaseerd op de website van het Rode Kruis: <http://ihr.rodekruis.be/ref/home-ihr/IHR-Home-Verdragen/Statuut-van-Rome-inzake-het-Internationaal-Strafgerechtshof.html?text=2> (geraadpleegd op 16 juli 2013).

(2) "Door het Statuut van het ICTY wordt het mogelijk misdaden tegen de mensheid in te zetten als wapen in de strijd tegen elke vorm van "barbaarsheid", tegen elke grootschalige schending van de mensenrechten, *in fine* om de menselijke beschavingswaarden te beschermen, en niet meer alleen om de mensheid te beschermen tegen een discriminerend crimineel beleid" (Jurovics, Y. *Réflexions sur la spécificité du crime contre l'humanité*, Parijs, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, 2002, p. 191-192.)

(3) Vertaling uit André Frossard, *Le crime contre l'humanité*, Parijs, Robert Laffont, 1987, heruitg. Le livre de poche, 1989, p. 96.

(4) Vertaling uit Yann Jurovics, *op. cit.*, p. 110.

(5) *Ibid.*, p. 112.

→ Vervolg van p.13

heid onderscheiden zich dus van andere misdaden door hun grootschaligheid en stelselmatigheid, en bovendien ook door het feit dat de aanleiding niet losstaat van het misdrijf, maar er precies in besloten ligt. Om het bewijs te leveren van de intentie tot ontmenselijking en van het stelselmatige beleid dat aan de basis ligt, moet de aanklager daarom discriminerende politieke praktijken kunnen aantonen.

De 'menschheid' die door de misdaad wordt geïsoleerd en door het recht beschermd, betreft in feite het gemeenschappelijk behoren tot de mensheid van alle mensen en bevolkingsgroepen. Misdaden tegen de mensheid maken het leven in al haar etnische, culturele, ideologische of zelfs seksuele verscheidenheid onmogelijk. Volgens de daders is de mensheid een eenduidig begrip, en 'verschillen' worden beschouwd als een misdaad met als enige juiste straf moord, uitbuiting, deportatie of onmenselijke levensomstandigheden.

Dit soort misdaden treft alle mensen, omdat zij allen even onschuldig zijn bij geboorte en leven. Niemand heeft ervoor gekozen geboren te worden of te zijn wat hij verondersteld is te zijn. De geboorte en het leven zijn geen misdaden die bestraft dienen te worden want elke misdaad, als handeling, veronderstelt precies de geboorte en het leven. De misdaad tegen de mensheid is gericht tegen een groep die willekeurig wordt aangeduid als de belichaming van het kwaad, waardoor elke groep potentieel slachtoffer is van zo'n misdaad. Het gaat om een misdaad tegen de menselijke soort.

Wat bedreigen deze misdaden precies in de mensheid?

Bij misdaden tegen de mensheid vormt de mens het onderwerp van rechtspraak, ongeacht zijn leeftijd, geslacht, godsdienst, ras, etnische origine of groep, nationaliteit, cultuur, politieke of ideolo-

gische overtuiging, of sociale klasse. De mensheid vormt een juridische categorie. Maar is de mensheid, net als het onmenselijke, geen onduidelijk criterium waarbij gevoelens, individuele en culturele opvattingen meespelen in de definiëring? En wat wordt er precies beknot of bedreigd door dit soort misdaden?

Doordat het slachtoffer wordt uitgesloten uit de nationale gemeenschap, vernietigen misdaden tegen de mensheid volgens Hannah Arendt het 'recht op recht'. Het is precies de samenleving die dit recht garandeert, en die het individu behoedt voor de uitzonderingssituatie waarin geen enkele juridische grens de macht nog kan inperken⁶.

In navolging van Arendt stelt Garapon dat misdaden tegen de mensheid inbreuk maken op datgene wat het individu verbindt met de mensheid en hem zijn erkenning en waardigheid verleent. "Wat wordt vernietigd door de massamisdadigheid is de waardigheid van de menselijke persoon, die ik niet zozeer beschouw als een intrinsieke waarde van de mens als wel een minimale band tussen de mensen, *interesse*, datgene wat tussen ons bestaat, wat het publieke woord performatief maakt en de handeling productief. Het politieke is inderdaad dat wat 'tussen de mensen' bestaat en de pluraliteit garandeert die nodig is om een wereld te scheppen. Het is verleidelijk te zoeken naar een criterium voor de mensheid in het enkelvoud, terwijl het net de noodzakelijke pluraliteit is die we trachten te beschermen"⁷.

Van zijn kant meent Alain Renaut dat misdaden tegen de mensheid mogelijk worden wanneer een mens wordt herleid tot een lid van een bepaalde groep, die dan de natuurlijke essentie van die mens zou uitmaken. Zo negeert men de onbepaaldheid van de mens, terwijl die net de voorwaarde vormt om te kunnen spreken van de universele mensheid. De universele mensheid beperkt zich inderdaad niet tot de menselijke soort in de extensieve

betekenis van 'gemeenschap van naties', van gemeenschap van verschillen, maar beschouwt de mens als "wezen in staat tot autonomie, begiftigd met het vermogen om op zichzelf te denken, te oordelen en te handelen"⁸. De discriminatie bestaat er niet in bijvoorbeeld een cultureel of raciaal verschil te verwerpen als een objectieve realiteit; het gaat om het herleiden van een individu tot een bepaalde groep en van die groep tot een 'natuur'. "Inderdaad, wie beweert dat de Joden, Tutsi's of Kosovaren even zoveel onderdelen of 'soorten' van het menselijke ras vormen waaraan men de menselijkheid heeft willen ontnemen of nog steeds wil ontnemen, flirt met het discours van de tegenstander. Die hangt een biologisch racisme aan en geeft het anders-zijn inderdaad een 'soortafhankelijke' invulling"⁹.

Deze verschillende interpretaties spreken elkaar echter niet tegen. Het is de betekenis of voorwaarde voor een individu om tot de mensheid te behoren die wordt geïsoleerd door de misdadiger. Arendt vermeldt nog de ontkenning van elke spontaneïteit of belemmering van vernieuwingsinitiatieven in de kampen. De hoofdzaak blijft voor haar echter dat een

(6) "Er bestaat een recht op het hebben van rechten (en dat betekent op een leven in een kader waarin iemand op zijn daden en opinies beoordeeld wordt) én een recht op het behoren tot een of andere georganiseerde gemeenschap (...). De slavernij was een fundamenteel vergrijp tegen de mensenrechten, niet omdat ze gepaard ging met vrijheidsberoving (...), maar omdat ze een bepaalde categorie van mensen de mogelijkheid ontnam om zelfs maar voor vrijheid te vechten – een gevecht dat onder een tirannie nog altijd mogelijk is, en zelfs in de hopeloze omstandigheden van de moderne terreur (maar niet in het leven in een concentratiekamp)" (Arendt, Hannah. *Totalitarisme. Gevolgd door 'Het verval van de nationale staat en het einde van de rechten van de mens'*, inleiding, vertaling en glossarium Remi Peeters en Dirk De Schutter, Amsterdam, Boom, 2005, p. 369-370).

(7) Antoine Garapon, *Des crimes qu'on ne peut ni punir ni pardonner. Pour une justice internationale*, Parijs, Odile Jacob, 2002, p. 157.

(8) Vertaling uit Alain Renaut, 'Le crime contre l'humanité, le droit humanitaire et la Shoah', in *Philosophie*, nr. 67, september 2000, p. 31.

(9) *Ibid.*, p. 25-26.

→

Manifestatie in het Verenigd Koninkrijk op 27 oktober 2012, om de acties die eind jaren tachtig door het Iraakse regime werden uitgevoerd tegen het Koerdische volk als genocide te erkennen. Op 28 februari 2013 heeft het Britse parlement de genocide officieel erkend.

mens tot een gemeenschap moet behoren om rechten te hebben, en ze maakt daarbij geen onderscheid tussen mensenrechten en burgerrechten. Renaut legt dan weer de nadruk op de kiem van misdaden tegen de mensheid, namelijk het herleiden van een mens tot een groep, het beschouwen van dat lidmaatschap als een natuurlijk gegeven, en het verwerpen van de individuele autonomie.

Misdaden tegen de mensheid verbreken de mogelijkheid voor een mens om zijn mens-zijn uit te drukken, te doen gelden en te laten erkennen; het behoren tot een gemeenschappelijke wereld als pre-juridische voorwaarde van alle rechtsbetrekkingen. Misdaden tegen de mensheid heffen de gemeenschappelijke ruimte tussen mensen op, die de voorwaarde of het synoniem is van de erkenning tussen individuen en groepen onderling. Voor de nazi's was de Jood geen mens meer maar een parasiet, een luis. Daarbij ruimt de wereld plaats voor de scheiding van de soorten.

De misdaden die worden beschreven in de definitie van het ICC vormen een inbreuk op de mensheid omdat ze zowel het mens-zijn van de slachtoffers ontkennen als het bestaan van een veelheid aan gelijkwaardige groepen binnen de mensheid.

Is gerechtigheid mogelijk? Rechtspraak en strafbepaling

Het einde van de Koude Oorlog heeft uiteraard verwachtingen gecreëerd. De internationale strafrechtspraak moest een eengemaakte wereld scheppen, waarin iedereen dezelfde waarden van recht en democratie zou delen. De val van het

© justice4genocide.com

communisme zorgde echter niet voor de eenmaking van het internationaal recht. Toch luidden het Statuut van Rome en de oprichting van het Internationaal Strafhof een opmerkelijke vooruitgang in, ook al tekende een aantal grote landen de overeenkomst niet (China, de Verenigde Staten, Israël). De staten die wél tekenden hebben vanaf dat moment afgezien van het meest obscure aspect van de *raison d'État* of het staatsrecht, en hebben zich ingezet voor meer samenwerking tijdens gerechtsonderzoeken die worden gevoerd tegen hun onderdanen of op hun grondgebied. Een dergelijk engagement is een eerste stap in de richting van de vervolging van onmenselijke daden die door staatsdiscriminatie worden ingegeven. Men heeft de onschendbaarheid van de macht gedeeltelijk opgeheven en ervoor gezorgd dat ook machthebbers vervolgd kunnen worden.

In 1993 stemde België een wet op 'universele bevoegdheid'. Rechters mochten vanaf dat moment op basis van het internationaal gewoonterecht elke persoon vervolgen die daden van genocide of oorlogsmisdaden, ongeacht de nationaliteit van daders en slachtoffers en het grondgebied waarop de misdaad werd

gepleegd. De wet op universele bevoegdheid was uniek in de wereld maar werd opgeheven in 2003. Ze bleek niet doeltreffend, en bovendien had België ondertussen het Statuut van Rome bekrachtigd, dat een nieuw wapen vormde in de internationale strijd tegen misdaden tegen de mensheid.

Blijft dan de vraag naar de veroordeling, straf en vergiffenis. Misdaden tegen de mensheid vormen een aanval op de mensheid in zijn zelfstandigheid, zijn samenzijn, zijn pluraliteit, zijn onschuld. Ze tasten rechtstreeks de gedeelde ruimte aan die de voorwaarde vormt voor rechtsbetrekkingen, en vullen die op met bruut en onbegrensd geweld. Hoe is het mogelijk een adequaat oordeel te vellen wanneer de gemeenschappelijk ruimte van menselijke relaties is weggevallen? Welke straf is in staat de menselijke orde te herstellen die door de misdaad werd vernietigd? Is vergiffenis mogelijk?

Binnen het internationaal recht hebben misdaden tegen de mensheid geen verjaringstermijn ('Verdrag betreffende de niet-toepasselijkheid van verjaring inzake misdrijven tegen de mensheid en oorlogsmisdrijven', 1968) omdat ze de vernietiging

Vervolg op p.16 →

→ Vervolg van p.15

van de wereld beogen en daarom een algemene uitzonderingstoestand vormen. Het is toch ondenkbaar dat de crimineel zijn toevlucht zoekt in de tijd en de vergetelheid, of asiel krijgt van een staat, als hij het op de mensheid *an sich* had gemunt? Is de toegebrachte schade dan niet onherstelbaar? "Wanneer een daad de essentie van het mens-zijn verloochent, dan zou de verjaring en dus kwijtschelding van deze daad in naam van de moraal diezelfde moraal tegenspreken. Is het niet tegenstrijdig om over vergiffenis te spreken? Deze gigantische misdaad tegen de mensheid vergeten zou een nieuwe misdaad zijn tegen de mens"¹⁰.

De misdadiger tegen de mensheid vervolgt en vermoordt zijn slachtoffers onafhankelijk van hun daden; hij handelt volgens een ideologie die hun autonomie niet erkent. Hoe kan men vergiffenis schenken als men van alles is beroofd, en in het bijzonder van datgene wat vergiffenis mogelijk maakt? Hoe kan men een dergelijke ontkenning van zijn eigen persoon vergeten of zelfs nuanceren?

Bovendien maakt dit soort misdaad elke menselijke relatie onmogelijk, terwijl die juist de voorwaarde vormt voor rechtsbetrekkingen. We treden zo binnen in een schimmige zone waar de toepassing van een straf haar betekenis verliest. Een straf is onontbeerlijk, maar staat nooit in verhouding tot de misdaad: de wonden die het slachtoffer onderscheiden van de rest van de mensheid helen niet snel. "Toen het onmogelijke mogelijk werd gemaakt, veranderde het in het onbestrafbare, onvergeeflijke absolute kwaad [...]; dat wat woede niet kon wreken, liefde niet kon verdragen, vriendschap niet kon vergeven. Net zoals de slachtoffers in de fabrieken des doods of in de vergeetput niet langer 'menselijk' waren in de ogen van hun beulen, zo overschrijdt deze volledig nieuwe soort misdadigers zelf de grens waarbin-

Hoe kan men vergiffenis schenken als men van alles is beroofd, en in het bijzonder van datgene wat vergiffenis mogelijk maakt? Hoe kan men een dergelijke ontkenning van zijn eigen persoon vergeten of zelfs nuanceren?

nen menselijke solidariteit in de schuld nog mogelijk is"¹¹.

Toch is het essentieel dat deze misdaden bestraft worden. Door *ad hoc* rechtbanken op te richten die de misdaad benoemen en bestraffen, is men erin geslaagd de menselijke orde te herstellen. De uitdrukking 'misdaden tegen de mensheid' bevestigt de eenheid van de mensheid, ze dwingt de criminelen hun verantwoordelijkheid op te nemen en maakt het mogelijk de wereld weer op te bouwen die door hen werd vernietigd.

Besluit: een rechtspraak in wording

Misdaden tegen de mensheid hebben een ideologische grond. De definitie van het ICC heeft het over een wijdverbreide of stelselmatige aanval, gericht tegen een burgerbevolking. Die definitie kan beperkend lijken, omdat ze niet toelaat ernstige individuele handelingen te veroordelen die de mens ook zijn waardigheid afnemen, zoals daden van wreedheid. Men mag echter niet vergeten dat het concept in de eerste plaats betekenis krijgt binnen het internationale recht. Het gaat immers om staatsmisdaden waarover enkel geoordeeld kan worden binnen het kader van internationale relaties; het gaat om daden die de hele gemeenschap van naties aanbelangen en waarvan de bestraffing internationale samenwerking vereist.

Men kan zich afvragen of, los van het politieke karakter van de misdaad tegen de mensheid, de menselijkheid van de mens niet evenzeer bedreigd kan worden op het strikt individuele niveau. De discriminerende voorwaarde valt dan weg: het gaat in dat geval immers niet zozeer om de aanleiding van de misdaad (uitsluitingsideologie) dan wel om de gevolgen ervan. Zo maken misdaden tegen de mensheid het bijvoorbeeld onmogelijk om tegelijkertijd zijn eigenheid en deel-zijn van de mensheid te beleven: ofwel wordt het individuele bestaan volledig in dienst gesteld van een bovenmenselijke macht of worden bepaalde menselijke eigenschappen als minderwaardig beschouwd zoals in de eugenetica, ofwel wordt datgene wat van ieder mens een uniek wezen maakt, ontkend, wat het geval is bij reproductief klonen. Het is duidelijk dat men nieuwe definities van misdaden tegen de mensheid en dus nieuwe juridische beschermregels zal moeten formuleren in het licht van de vragen die de biotechnologie in het bijzonder oproept vandaag de dag.

Mireille Delmas-Marty schrijft: "Als men singulariteit en gelijkwaardigheid aanvaardt als eigenschappen van een mensheid die geldt als een pluraliteit van unieke wezens, dan verwijst de uitdrukking 'misdaden tegen de mensheid' naar bewuste politieke, juridische, medische of wetenschappelijke praktijken die inbreuk maken op het principe van de singulariteit (uitsluiting die kan uitmonden in de vernietiging van bepaalde groepen mensen die worden herleid tot een raciale, etnische of genetische categorie – of het omgekeerde, namelijk de productie van identieke wezens) of op het principe van de gelijkwaardigheid van alle leden van de mensengemeenschap (discriminerende praktijken zoals apartheid, het creëren van "Übermensen" door

(10) Vertaling uit Vladimir Jankélévitch, *L'imprescriptible, Pardonner ? Dans l'honneur et la dignité* (1971), Paris, Éditions du Seuil, 1996, p. 25.

(11) Vertaling uit Hannah Arendt, *Le système totalitaire* (1951), vert. J.-L. Bourget, Paris, Seuil, 1990 (1972), p. 200.

(12) Vertaling uit Mireille Delmas-Marty, 'Le crime contre l'humanité, les droits de l'homme et l'irréductible humain', *Revue de science criminelle et de droit pénal comparé*, n° 3, 1994, p. 489.

genetische selectie of van "Untermenschen" door kruising van soorten)"¹².

We besluiten dat de notie van misdaden tegen de mensheid een nog niet afgesloten verhaal is. De totstandbrenging van een internationaal strafrecht en de oprichting van instellingen die dat straf-

recht kunnen afdwingen, blijven een brandend actuele kwestie en schendingen van de menselijkheid kunnen evolueren voorbij discriminatie. ■

Florent Bussy,
Leerkracht filosofie, lyceum Anguier, Eu (Seine-Maritime);
Docent filosofie, universiteit van Rouen
Vertaling: Anneleen Spiessens

Een uitgebreide versie van dit artikel is verschenen in *Getuigen, tussen Geschiedenis en Herinnering* (n° 115, p. 135-148). Voor de inhoudstafel en korte inhoud van dit nummer, zie: http://www.auschwitz.be/index.php?option=com_content&view=article&id=340&Itemid=410

PEDAGOGISCHE UITWERKING Misdaden tegen de mensheid onderscheiden

DOELSTELLINGEN: Aan de hand van de definitie van misdaden tegen de mensheid van het ICC zoeken de leerlingen naar oude of recente gevallen die onder deze noemer zouden kunnen vallen. Hierbij mag men niet vergeten rekening te houden met de discriminerende voorwaarde, en is het belangrijk misdaden tegen de mensheid te onderscheiden van oorlogsmisdaden.

MATERIAAL: Teksten die bruikbaar zijn in de klas om na te denken over de 'ontmenselijking' die de voorwaarde vormt voor een misdaad tegen de mensheid.

1. Primo Levi, *Is dit een mens*

Vertaling Frida De Matteis-Vogels, Meulenhoff, Antwerpen, 2011.

✓ Primo Levi vertelt in de volgende scène hoe hij in Auschwitz aan een scheidings-examen deelneemt, omdat de SS gekwalificeerde arbeidskrachten nodig heeft. Hij is verbaasd dat hij de normale wereld van wetenschap en werk terugvindt.

"Pannwitz is lang, mager, blond; hij heeft ogen, neus en haren zoals alle Duitsers die behoren te hebben en troont ontzaglijk achter een gecompliceerd bureau. Ik, *Häftling* 74517, sta in zijn kantoor, dat een echt kantoor is, ordelijk, netjes en schoon, en voel me of ik op alles wat ik aan zou raken een vieze vlek zou achterlaten.

Toen hij klaar was met schrijven, hief hij zijn hoofd op en keek me aan.

Vanaf die dag heb ik dikwijls en op vele manieren aan doctor Pannwitz gedacht. Ik heb geprobeerd me voor te stellen hoe hij innerlijk, als mens functioneerde; hoe hij zijn tijd doorbracht, afgezien van de polymerisatie en het Indogermanendom;

en vooral heb ik er, toen ik weer een vrij mens was, naar verlangd om hem nog eens te ontmoeten, niet uit wraakzucht, maar uit een persoonlijke behoefte om te weten hoe mensen kunnen zijn.

Omdat die blik geen blik tussen twee mensen was; en als ik precies zou kunnen zeggen wat voor blik dat was, als door een aquariumruit gewisseld tussen twee wezen die verschillende elementen bewonen, zou ik ook de kern van de grote waanzin van het Derde Rijk hebben blootgelegd.

Alles wat wij allemaal van de Duitsers dachten en zeiden, werd op dat ogenblik onmiddellijk realiteit. Het brein achter die blauwe ogen en die verzorgde handen zei: 'Dat onding daar voor me hoort klaarblijkelijk tot een soort die uitgeroeid moet worden. In het onderhavige geval moeten we echter eerst nagaan of het soms iets bruikbaar bevat.'" (p. 123-124).

VRAAG

✓ Hoe beschrijft Primo Levi het gesprek met Pannwitz?

AANZET TOT ANTWOORD

✓ De auteur vertelt dat de ontmenselijking waarvan hij slachtoffer is te lezen valt in de blik van de SS'er. Die bekijkt hem niet als een menselijk wezen, maar als een lid van een ondergeschikte soort.

VRAAG

✓ De ontmenselijking wordt door de gevangene op een erg persoonlijke manier ervaren. Welke zichtbare vorm neemt dit proces aan in de passage? Welke rol speelt de ontmenselijking en de verlaging van het slachtoffer in de rechtvaardiging van de misdaad door de misdadigers?

AANZET TOT ANTWOORD

✓ Men kan inspiratie vinden in onderstaand citaat van Frederick Douglass, leider van de zwarte Amerikanen in het midden van de 19e eeuw.

"Wanneer mensen hun gelijken onderdrukken, vindt de verdrukker steeds in de persoonlijkheid van de onderdrukte de gehele rechtvaardiging van de onder-

Vervolg op p.18 →

→ Vervolg van p.17

drukking. De onwetendheid en verdorvenheid, de onmacht om het verval te ontstijgen en zich te verheffen tot beschaving en achtenswaardigheid: dit zijn de meest courante argumenten die worden aangevoerd tegenover de onderdrukte. Al het kwaad dat rechtstreeks veroorzaakt werd door slavernij en onderdrukking is precies datgene wat de slaveneigenaars en de onderdrukkers trachten over te dragen van hun eigen systeem op de natuurlijke persoonlijkheid van hun slachtoffers." (Vertaling van een uitspraak van Frederick Douglass, aangehaald in Pierre-André Taguieff, *La couleur et le sang, Doctrines racistes à la française*, Parijs, Mille et une nuits, 1998, p. 7.)

2. Jean Hatzfeld¹, Seizoen van de machetes. Het verhaal van de daders
Vert. Théo Buckinx, Amsterdam, De Bezige Bij, 2004.

✓ Jean Hatzfeld verzamelde in dit werk getuigenissen van mensen die betrokken waren bij de moord op de Tutsi's in Rwanda.

"Ignace: In het begin waren we te heetgebakerd om na te denken. Later was het al te veel een gewoonte geworden. In de staat waarin we verkeerden deed het ons niets dat we bezig waren al onze buurtgenoten het hoofd af te hakken. Het was vanzelfsprekend geworden. Ze waren al niet meer onze goede burens van altijd die ons in de kroeg de fles aanreikten, want ze mochten er niet meer komen. Ze waren mensen geworden die zogezegd uit de weg moesten worden geruimd. Zij waren niet meer wat ze geweest waren, en wij ook niet. We voelden ons niet door hen of door het verleden gehinderd, want we voelden ons door niets gehinderd."

'Pio: Als we Tutsi's in het drasland ontdekten, zagen we die niet meer als menselijke wezens. Ik bedoel als mensen zoals

wij, met dezelfde gedachten en gevoelens. Het was een wilde jacht, de jagers waren de wilden, de prooi was het wild, de geesten waren verwilderd.

We waren niet alleen criminelen geworden, maar een wilde soort in een barbaarse wereld. Iemand die dat niet in zijn spieren heeft gevoeld, zal het ongelooflijk vinden. Ons leven van alledag was onwezenlijk en bloedig, en dat veranderde ons.

Ik voor mij verklaar dat als volgt: het is alsof ik zonder gevoelens iemand anders mijn stoffelijk omhulsel, mijn slechte gewoonten heb laten aannemen." (p. 57-58)

VRAAG

De slachtoffers, maar soms ook de misdadigers, verbazen zich achteraf over de gebeurtenissen. Voor de slachtoffers zijn gewelddaden van die proportie ondenkbaar, vooral wanneer ze zoals in Rwanda worden gepleegd door je burens, met wie je zo lang in goede verstandhouding hebt samengeleefd. Maar hoe verklaar je de verbazing die valt te lezen in de getuigenissen van de génocidaires?

AANZET TOT ANTWOORD

Misdaden tegen de mensheid zijn staatsmisdaden die worden gepleegd op basis van ideologische gronden. Vaak worden de betrokken personen dan ook aangespoord door staatspropaganda. Wanneer die propaganda wegvalt, wordt de misdaad onbegrijpelijk, zelfs voor degenen die hem hebben uitgevoerd. We verwijzen hier naar een citaat uit Hanna Arendt, *Totalitarisme. Gevolgd door 'Het verval van de nationale staat en het einde van de rechten van de mens'*. (Inleiding, vertaling en glossarium Remi Peeters en Dirk De Schutter), Boom, Amsterdam, 2005:

"De Geallieerden hebben tevergeefs geprobeerd om onder het Duitse volk iemand te vinden die er voor uitkwam een overtuigde nazi te zijn geweest, terwijl negentig procent van de Duitsers waarschijnlijk op een of ander moment oprecht

VERDERE LECTUUR

– André Frossard, *Le crime contre l'humanité*, Parijs, Robert Laffont, 1987.

– Vladimir Jankélévitch, *L'imprescriptible, Pardonner ? Dans l'honneur et la dignité*, Parijs, Éditions du Seuil, 1996.

– José Santuret, *Le refus du sens, Humanité et crime contre l'humanité*, Parijs, Ellipses, 1996.

– William Schabas, *War crimes and human rights. Essays on the death penalty, justice and accountability*, Londen, Cambridge University Press, 2008, 1158 p.

– *Tuez-les tous ! (Rwanda : Histoire d'un génocide 'sans importance')*, Franse documentaire van Raphaël Glucksmann, David Hazan en Pierre Mezerette, 2004.

– *Répliques*, uitzending van Alain Finkielkraut (France culture) gewijd aan Douch, folteraar in de Cambodjaanse gevangenis S21 (22 oktober 2011). <http://www.franceculture.fr/emission-repliques-douch-bourreau-khmer-rouge-2011-10-22.html>

met het nazisme gesympathiseerd heeft. Dit gegeven moet niet eenvoudig begrepen worden als een teken van menselijke zwakheid of van grof opportunisme. De nazistische ideologie was zo volkomen 'werkelijkheid geworden' in de organisatie van de beweging en van het Rijk dat van haar inhoud als doctrinair systeem, met een van de werkelijkheid onafhankelijk bestaan, niets overbleef. Daarom liet de vernietiging van de werkelijkheid haast niets achter, minst van al nog het fanatisme van hen die erin geloofden" (p. 154). ■

Vertaling: Anneleen Spiessens

(1) Als journalist voor de Franse pers was Jean Hatzfeld getuige van de genocide van de Tutsi's in Rwanda. Hij keerde terug naar Rwanda en schreef drie boeken, die achteraf als een trilogie beschouwd kunnen worden. In het eerste, *Dans le nu de la vie*, worden de getuigenissen samengebracht van ontsnapten, die zich in de moerassen verborgen om aan hun beulen te ontkomen. Het tweede, *Une saison de machettes*, bestaat uit gesprekken met opgesloten moordenaars, en stelt enkele diepgaande morele vragen over schuld en spijt. Het derde, *La stratégie des antilopes*, is uniek in zijn genre en behandelt de terugkeer van de génocidaires naar de plaats waar ze hun burens hebben uitgemoord en de moeilijkheden of de onmogelijkheid voor de overlevenden om in de nabijheid te leven van hen die verantwoordelijk zijn voor de dood van hun families. In het boek wordt de vraag gesteld naar de onmogelijkheid te vergeven of te bestraffen misdaden.

Tentoonstelling

**XXIste KONVOOI
31 JULI 1943**

— Van 3 september tot en met 27 oktober loopt in het stedelijk museum Aarschot een tentoonstelling, verzorgd door Paul De Keulenaer, over het XXIste Jodentransport dat op 31 juli 1943 langs Langdorp reed. Dit jaar is het 70 jaar geleden dat de gebeurtenissen zich hebben voorgedaan.

Naast een algemeen historisch kader krijgt de bezoeker niet alleen informatie over de deportatie in België van de Joden en Zigeuners, maar ook een inzicht in de samenstelling van het XXIste transport. Doorheen de tentoonstelling heeft het museum aan de hand van documenten en foto's gepoogd de ontsnapten van Langdorp een gezicht te geven. Het wil met de tentoonstelling in het kader van de herinneringseducatie drie zaken nastreven: kennis & inzicht, empathie & betrokkenheid, actie & reflectie. Geleide bezoeken voor scholen zijn mogelijk op afspraak.

In een telex van 29 april 1943 van de Reichssicherheitsdienst aan E. Ehlers, SS-Obersturmbannführer en chef van de Sipo-SD in België lezen we: "Het kamp Auschwitz herhaalt, om voor de hand liggende redenen, zijn verzoek om op geen enkele manier voor hun vertrek de Joden die op het punt staan geëvacueerd te worden ook maar de minste verontrustende mededeling te doen over de plaats waar en de wijze waarop ze zoals voorzien gebruikt zullen worden. Ik vraag u hiervan akte te nemen voor tenuitvoerlegging. In het bijzonder dring ik aan op permanente orders aan de escorte om tijdens de reis geen enkele toespeling te maken, die aanleiding zou kun-

nen geven tot het oproepen van enigerlei verzet bij de Joden, en geen enkel vermoeden op te wekken over de wijze waarop ze zullen gehuisvest worden. Wegens dringend uit te voeren werken moet Auschwitz erop toezien dat de ontvangst van de transporten en hun latere indeling zoveel mogelijk zonder problemen verlopen."

Een en ander had te maken met de talrijke ontsnaptingen die bij eerdere transporten hadden plaatsgevonden. Bij de gedeporteerden was verzet in de Dossinkazerne al geruime tijd aanwezig. In tegenstelling tot de vorige transporten werden voor het XXste konvooi, dat op 20 april 1943 vanuit Mechelen vertrok, goederenwagons gebruikt in de plaats van de

derde klasse-voertuigen. Na de aanval op het konvooi in Boortmeerbeek door drie gewezen studenten van het Atheneum te Ukkel (Georges Livschitz, Robert Maistriaux en Jean Franklemon), de ontsnaptingen te Korbeek-Lo en Verrijck en de bomaanslag op vrijdag 30 juli aan de koebrug bij het Zoet Water in Oud-Heverlee (5 km ten zuiden van Leuven) op een Duits militair transport, werden de veiligheidsmaatregelen nog meer verscherpt.

Op 31 juli 1943 vertrok uit Mechelen het XXIste konvooi. Het bestond hoofdzakelijk uit vluchtelingen afkomstig uit Polen, Duitsland, Oostenrijk en Nederland, opgepakt thuis of op straat, meestal in Groot-Brussel.

De bewaking van de trein werd versterkt door *Schupos*. De *SD-Wachtgruppe* en Duitse agenten van de "Joodse afdeling" begeleidden het transport tot aan de grens. Ook Kurt Asche en Fritz Erdmann vergezelden de escorte. In tegenstelling tot de andere konvooiën, vertrok de trein overdag en volgde een ander traject. Het was met zijn 1 562 gevangenen (244 kinderen en jongeren onder de 18 jaar, 14 zuigelingen, 2 baby's geboren in de Dossinkazerne) het op één na grootste konvooi. Zevenenvijftig gedeporteerden waren al eens eerder ontsnappt, verzet was meer dan ooit aanwezig. ■

SARAH GOLDBERG
Een centraal figuur in de tentoonstelling is Sarah Goldberg (Warta [Polen] 1921 – St. Lambrechts Woluwe 2003) Transportnummer 525, lid van de verzetsgroep het Rode Orkest (*Die Rote Kapelle*) was de belangrijkste en meest effectieve spionagegroep tijdens de Tweede Wereldoorlog en de gewapende partizanen.

Lectuur

OVERLEVEN IN VERHALEN

Overleven in verhalen biedt een vergelijkend historisch overzicht van literatuur over de Shoah van voornamelijk Europese en Israëli-sche auteurs. Het boek schetst een breed panorama dat laat zien hoe verschillende generaties auteurs de Holocaust tot uitdrukking hebben gebracht.

Er is aandacht voor de literatuur van ooggetuigen (Primo Levi, Elie Wiesel, Jean Améry, Paul Steinberg), voor de literatuur van auteurs die ten tijde van de Tweede Wereldoorlog kinderen waren (Jona Oberski, Ischa Meijer, Ruth Klüger, Aharon

Appelfeld, Saul Friedländer, Lisette Lewin, Chaja Polak, Judith Herzberg) en voor de overgang van autobiografie naar fictieve verbeelding (Imre Kertész). Ook de omgekeerde beweging van fictie naar biografie komt aan de orde (Amos Oz).

In de latere hoofdstukken zijn auteurs aan het woord die gekozen hebben voor het experiment: Hans Keilson, Edgar Hilsenrath en Romain Gary als vertegenwoordigers van het 'morele experiment', David Grossman en Marcel Möring als vertegenwoordigers van het 'literaire experiment'. Arnon Grunberg heeft naast

Maxim Biller en Alessandro Piperno een plaats in het hoofdstuk over de 'jonge wilden'. Met Daniel Mendelsohn ten slotte komt een vertegenwoordiger van de derde generatie in Amerika aan het woord. ■

Elrud Ibsch, *Overleven in verhalen: van ooggetuigen naar 'jonge wilden'*. Joodse schrijvers over de Shoah, Garant Uitgevers nv, 242 p.

Lectuur

DE NAZIRAZZIA VAN 25 MEI 1943

In de nacht van 24 op 25 mei 1943 hield de nazibezetter een razzia in Sint-Truiden. Drieënzestig verzetsmensen werden brutaal van hun bed gelicht. Autobussen vol gearresteerden vertrokken van de Markt naar het kamp van Breendonk. Voor velen van hen het begin van een dodelijke lijdensweg. Zo wilden de nazi's het verzet de kop indrukken. Sint-Truiden had een SS'er als burgemeester en met een SS-eenheid op het naburige vliegveld van Brustem, ondervond het wat onderdrukking is.

De razzia was een climax. Want al vóór de oorlog had door nazisme gekleurd Vlaams nationalisme voor oplopende span-

ningen gezorgd. Maar hij was geen eindpunt. Roger Rutten brengt dit verhaal van collaboratie en verzet als geschiedschrijving van onderuit: verrassend, gedetailleerd, menselijk. Met de gewelddadige Jan Hendrik Morael van de SS en zijn vriendin inlichtings-agente Anna Prelogar, met spionne Yvonne Vanstraelen van het verzet, met Jan Brans, de hoofdredacteur van *Volk en Staat*, met Willy de Feldgendarm, met de broers-priesters Celis als moedige Jodenhelpers, en vele anderen. Het geheel groeit uit toe een monumentale oorlogsgeschiedenis. ■

Roger Rutten, *De nazirazzia van 25 mei 1943*, EPO, Berchem, 392 p.

CONTACTINFORMATIE

VZW Auschwitz in Gedachtenis
- Stichting Auschwitz,
Huidevettersstraat 65, 1000 Brussel

Tel: 02/5127998
Fax: 02/5125884

info@auschwitz.be
www.auschwitz.be

Eindredactie: Henri Goldberg, Philippe Mesnard **Hoofdre-dactie:** Fransiska Louwagie, Fabian Van Samang **Redactiesecretaris:** Frédéric Crahay **Redactiecomité Sporen van herinnering:** Dirk Lagast, Anita Hertogen, Frédéric Crahay, Sylvain Keuleers, Marjan Verplancke **Graficus:** Yann Collin (www.wakeupdesign.fr) **Drukker:** Hayez (www.hayez.be)

